

ФОНЕТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АНТРОПОНІМІВ

ЖИТОМИРЩИНИ XVI–XVII СТ. 2* (СТВЕРДІННЯ [ц'])

Для системи приголосних сучасної української літературної мови характерна кореляція за твердістю – м'якістю, зокрема й африкат [ц] – [ц'], яка відсутня в деяких говорах української мови. Наприклад прикінцевий звук [ц'] утратив м'якість у північноукраїнському наріччі (середньо- і східнополіські говори), а також у надсянських, лемківських, наддністрянських, західноподільських, покутсько-буковинських і гуцульських говірках південно-західного наріччя¹ (див. АУМ 1, к. 112; 2, к. 98; 3, к. 16). Ю. Шевельов зауважує, що «цілковите ствердіння [ц'] в українській мові – це явище, яке поширювалося з периферійних північних і західних теренів у напрямку до центру (а не навпаки)»². Зовсім не мають звука [ц'] російська, угорська, болгарська, східний різновид словацької; мають як вторинний звук білоруська й польська³.

Протоукраїнські діалекти успадкували від праслов'янської мови лише м'який звук [ц'] незалежно від позиції⁴. Його ствердіння, на думку Г. П. Півторака, «почалося, очевидно, досить рано, ще в дописемний період, але, мабуть, дещо пізніше, ніж ствердіння шиплячих, і, вірогідно, відбулося нерівномірно в часі та просторі»⁵. Диспалаталізація етимологічного [ц'] у північноукраїнському наріччі пов'язана з впливом білоруської мови, де цей процес був значно віддаленішим у часі⁶. Показово, що таке ствердіння «оминуло найзахіднішу частину Полісся, де білоруський вплив не мав істотної ваги»⁷.

За М. А. Жовтобрюхом, В. М. Русанівським, В. Г. Складенком, звук [ц'] депалаталізувався в поліських говорах «ще до XVI ст., оскільки в староукраїнських пам'ятках, що якоюсь мірою відбивають північні діалектні

* Ми продовжуємо серію студій, присвячену фонетичним особливостям, які відображені в антропонімах Житомирщини XVI–XVII ст. (див.: Фонетичні особливості антропонімів Житомирщини XVI–XVII ст. I // Волинь-Житомирщина. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – № 22 (I том). – С. 321–332).

риси української мови, починаючи з цього часу, позначення твердої вимови [с] трапляється досить часто»⁸. «Явні ознаки велярності **ц** у білоруських та поліських пам'ятках стають відчутними десь від середини XVI ст., можливо, на північноукраїнських землях цей процес розпочався дещо пізніше»⁹. Інші лінгвісти стверджують, що «північноукраїнське цілковите ствердіння **с'**... припало, вочевидь, щонайпізніше на кінець XVI ст.»¹⁰ Пор.: у білоруській мові [ц'] уже ствердів до XVI ст., початок цього процесу припадає на кінець XIII або на XIV ст.¹¹ «У російській діалектній зоні диспалаталізація [ц'] відбулася досить пізно, – на думку дослідників, не раніше середини XV ст. ..., а можливо, і в XVI ст.»¹²

В. М. Мойсієнко підкреслює, що в кириличних пам'ятках XVI–XVII ст. написання твердого **ц** замість м'якого «слід потрактовувати не відображенням живої вимови писаря, а передовсім впливом тогочасного літературно-писемного узусу, що склався на поліській лінгвальній основі»¹³.

Мета нашої статті – прослідкувати ствердіння аффрикати [ц'] в антропонімах Житомирщини XVI–XVII ст. із кінцевим **-ець*** у знахідному, родовому та давальному відмінках.

Продуктивні спільнослов'янські іменникові суфікси, серед яких ***-ik-ǫ**, використовувалися в усіх слов'янських мовах для творення іменників із значенням особи, абстрагованої властивості, ознаки, дії, стану, із значенням конкретних предметів і демінутивів. Виникнення суфікса **-ець** відбувалося за схемою: ***-ik + ǫ > -ьс-ь > др. -ьц-ь > укр. -ець**¹⁴. Він генетично пов'язаний з основами на **-i-**, на праслов'янському ґрунті відбулася зміна **k** на **c** унаслідок третьої палаталізації¹⁵.

В антропоніміконі Житомирщини XVI–XVII ст. в іменуванні слуг, селян, міщан виявлено 31 ім'я із суфіксом **-ець**, що становить 5,25% від усіх імен, а в ідентифікації шляхти – лише 1 (*Филонець*), що дорівнює 0,36%. За продуктивністю цей формант поступається лише суфіксу **-к(о)**, який

* Використовуємо поняття «з кінцевим **-ець**», оскільки в складі власних особових імен **-ець** – онімний суфікс, а в аналізованих прізвищевих назвах – апелятивний.

відзначається найвищою продуктивністю у творенні чоловічих християнських імен XVI–XVII ст.¹⁶ Пор. у досліджуваному матеріалі: $\approx 24\%$ імен простолюдинів і трохи більше 9% імен шляхти мають словотворчий засіб **-к(о)**¹⁷.

Суфікс **-ець** поєднується з повними іменами (15 варіантів): *А(в)ра(м)ца* (Р. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 66) – *Авра́мій, Авра́мъ, Авраа́мъ* (ЛБ 171), пор. «атаманова сына с Краснобо(р)ки *Аврама*», 1618 р. (ЖК 7, 923); *Га(в)ри(л)ца*, Миха(и)ла Савичо(в), 1587 р. (ЖК 1, 295) – *Гаврі́іл* (ЛБ 197), пор. *Гаврила* **В**(в)деевича, 1605 р. (ЖК 4, 214); *Ма(р)ти(н)ца* (Р. в.), 1606 р. (там само 370) – *Марти́нь* (Керста 119), пор. *Ма(р)тина* Быте(н)ка, 1643 р. (ЖК 10, 140); *Ма(т)фе(и)ца* (З. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 76) – *Ма(т)ѳѣ́й, Ма(т)ѳѣ́й* (ЛБ 222), пор. *Матѳея* (З. в.), 1647 р. (ЖК 12, 79 зв.); ув *Оси(н)ца*, 1585 р. (ЖК 1, 82) – *Іосифъ* (ЛБ 213), пор. Ма(с)ка *Осипе(нъ)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 86) < *Осип*; *Степанъца* Костырѣку, 1618 р. (АЮЗР III/1, 238) – *Сте́фан* (ЛБ 234), пор. пна *Степана* Ма(с)ла, 1606 р. (ЖК 4, 331 зв.); *Яковца* Хоме(н)ка, 1650 р. (ЖК 13, 387 зв.) – *Іако́въ* (ЛБ 211), пор. *Якова* Ка(р)малыки, 1606 р. (ЖК 4, 394). У пам'ятках XVI ст. – 77 повних форм християнських імен із цим суфіксом¹⁸.

Нерідко він додається до скороченої основи імен (14 варіантів): у *Антонца* (Р. в.), 1618 р. (АЮЗР III/1, 244) – *Антоні́й* (Керста 105), пор. *Анѳона* (З. в.), 1647 р. (ЖК 12, 43); *Гна(т)ца* Сне(ж)кевича, 1586 р. (ЖК 1, 160) – *Ігна́тій* (ЛБ 211), пор. Велики(и) *Гна(т)*, 1609 р. (ДМВН 130); у *Зи(н)ца* (Р. в.), 1584 р. (АЖМУ 111), *Зе(н)ца* (З. в.), 1587 р. (ЖК 1, 225 зв.) – *Зинові́й* (Керста 112), пор. *Зѣ́нь* (Осташ 514), *Зе(н)ка* Си(т)ника, 1585 р. (ЖК 1, 104) < *Зе(н)* + суфікс **-к(о)**; *Встанца* (Р. в.), 1588 р. (там само 356) – *ѵста́фій* (ЛБ 206), пор. *Остана* Тимоше(н)ка, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.); *Па(р)хомца* (З. в.), 1611 р. (АЖГУ 1, 212) – *Парѳѣ́ній* (ЛБ 226), пор. *Парѣхома* Толькача, 1647 р. (ЖК 12, 59); *Са(н)ца* Зарубу, 1588 р. (ЖК 1, 365 зв.) – *Але́ксандръ* (ЛБ 174), пор. Заха(р)ка *Са(н)че(н)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 193), в основі прізвищевої назви лежить ім'я *Са(н)ко* < *Са(н)* + **-к(о)**; у *Фа(л)ца* (Р. в.), 1590 р. (АЖГУ 2, 62) – *Фалалей* (Керста 128) або *Рафалъ* < *Рафаи́ль* (там само 124), пор. *Фа(л)ка*

Влешкевича, 1630 р. (ЖК 8, 290) < *Фа(л)* + *-к(о)*, **В**нофре(и) *Фалелееви(ч)* Жоло(н)ски(и), 1605 р. (ДМВН 70) / **В**нофре(и) *Фалеевичъ* Жолоньски(и), 1606 р. (ЖК 4, 265 зв.), *Рафа(л)* з Лешъна Лешъчи(н)ски(и), 1644 р. (ЖК 4, 1, 211).

Іноді формант **-ець** приєднується до усічено-суфіксальних імен (3 варіанти): *Занъца* Полесченька, 1611 р. (АЖГУ 1, 87) < *Зан* < християнського імені, яке починається на *За-*, як *Захарій* (Чучка 229), пор. *За(н)кови* (Д. в.), 1606 р. (ЖК 4, 368 зв.) < *За(н)* + *-к(о)*; у *Про(н)ца* Ша(х)ты, 1584 р. (АЖМУ 112) < *Пронь* < *Прокотий* (Керста 124) або *Про(хор)*, *Про(тас)* і под. (Фаріон 268; Чучка 469), пор. *Проня* (З. в.), 1605 р. (ЖК 4, 73).

Іванець (10 носіїв) і *Гринець* (7) – найпоширеніші варіанти імен із цим суфіксом: *Ива(н)ца* Ко(р)дышевича, 1618 р. (ЖК 7, 923), *(И)ва(н)ца* Носа, 1588 р. (ЖК 1, 341 зв.), «у *Ива(н)ца* у Бе(р)дниче(н)ка», 1587 р. (там само 271) – *Іо́аннъ* (ЛБ 213), пор. *Ивана* Петровича, 1650 р. (ЖК 13, 583); «з *Гри(н)ца* Ковале(н)ковою нивою», 1605 р. (ЖК 4, 75), *Гри(н)ца* Паволо(ц)кого, 1605 р. (там само 137 зв.) < *Гринь* < *Григорий*, пор. *Гриня* Ми(с)ника, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.).

Імена з кінцевим **-ець** виступають у житомирських пам'ятках XVI–XVII ст. і в ролі другого розрізнявального компонента двочлених іменувань: *Данила Мака́рца*, 1618 р. (АЮЗР III/1, 262) – *Мака́рий* (Керста 118), пор. *Макара* Нестеревича, 1587 р. (ЖК 1, 257 зв.).

Приклади, коли та сама особа носить ім'я то із суфіксом **-ець**, то без нього, вірогідно, свідчать про те, що цей формант був позбавлений експресивного забарвлення. Пор. *Ма(т)фея* – *Ма(т)фе(и)цу*: «по(д)даны(х) п-на моего го(р)болевски(х)... Ти(м)ка **В**ши(т)че(н)ка коле(с)ника, *Ма(т)фея* бо(н)дара... заста(в)ши, бе(з) вшелякое причины побили и поранили...», 1605 р. (ЖК 4, 135) / «на *Ма(т)фе(и)цу* бо(н)дару», 1605 р. (там само 135 зв.); *Михаля* – *Миха(л)ца*: «по(д)даны(х) своихъ старосе(л)скихъ на (и)мя... *Михаля* Семеновича и Дмитра Ли(т)вина...», 1584 р. (АЖМУ 124) / «по(д)даныхъ пана Стани(с)лава Ясликовского старосе(л)скихъ на (и)мя *Миха(л)ца* а Па(р)хома

пыта(л)...», 1584 р. (там само 125); *Рома(н) – Рома(н)ца*: «зна(ш)ли е(с)мо паро(б)ка на (и)мя *Рома(н)ца*, которы(и) мени(л) се бы(т) на(и)мито(м) Миколая Трубачовое мужа, и поведи(л) то то(т) *Рома(н)...*», 1587 р. (ЖК 1, 267 зв.).

У досліджуваному матеріалі не виявлено жодного імені з формантом *-ець*, яке б у знахідному, родовому або давальному відмінках мало прикінцевий м'який [ц']. Єдина фіксація власного особового імені з кінцевим *-цю* в давальному відмінку: *Грицю*, 1650 р. (ЖК 13, 381 зв.), пор. *Грыцу* Микуличу, 1605 р. (ЖК 4, 110), у *Грица*, 1618 р. (ЖК 7, 925 зв.) < *Гриць* < *Григорий*.

Іменник Житомирщини XVI–XVII ст. містить шість САІ-комполит, серед яких тільки *Богдан* має комполитний суфіксальний варіант: *Бо(з)да(н)ца* (З. в.), 1585 р. (ЖК 1, 122), пор. *Бо(з)данови* Кравъче(н)кови, 1643 р. (ЖК 10, 269).

В актовій мові XIV–XV ст. суфікс *-ець* виконував агентивну й атрибутивну функції, приєднуючись до дієслівних, іменникових, прикметникових твірних основ, а також до словосполучень¹⁹. У пам'ятках XVI–XVIII ст. нараховується 263 назви особи з цим структурним формантом, дериваційну базу яких творять безпрефіксні та суфіксальні основи дієслівного, іменникового, числівникового, займенникового, прикметникового, дієприкметникового походження²⁰.

Низка прізвищевих назв Житомирщини XVI–XVII ст. походить від апелятивних назв за родом діяльності та професією, які мають словотвірне значення «особа – виконавець дії»: А(н)дрея *Кра(в)ца*, 1630 р. (ЖК 8, 660), Данила *Кравца*, 1588 р. (ЖК 1, 356); Петра Фопъцевича *Купъца*, 1606 р. (ЖК 4, 160); А(н)дрея *Ше(в)ца* з Бере(з)ного, 1605 р. (там само, 173 зв.), Дениса *Шєвъца*, 1647 р. (ЖК 12, 61 зв.); базою для них стала словотвірна модель «дієслівна твірна основа + суфікс *-ець*»; Панаса Васеле(н)ка *Стре(л)ца*, 1643 р. (ЖК 10, 280), Ва(с)ка Ка(р)пенъка *Стре(л)ца* 1643 р. (там само) – «іменникова твірна основа + суфікс *-ець*»: *стрѣлецъ* 'той, хто виготовляє рушниці' (Кровицька, 132), 'мисливець' (Тимченко, 373).

Послідовність написань з кінцевим *-ца* простежуємо в іменуванні тієї самої особи в різних документах Житомирщини досліджуваного періоду:

«Аньтона Кудєевича, *шевъца* з села Вересовъ», 1647 р. (ЖК 12, 43) / Аньтона *шевъца*, 1647 р. (там само) / «Аньтона, *шевъца* вересо(в)ско(го)», 1647 р. (там само 70 зв.) / «Антон Кудєевича, *ше(в)ца* Вересо(в)», 1647 р. (там само).

Група прізвищевих назв простолюдинів утворена від іменників із суфіксом *-ець*, які мають словотвірне значення «особа – носій певної предметної ознаки», характеризуючи особу за місцем походження або проживання. Ці назви мотивовані як ойконімією Житомирщини: Ку(з)ми *Браги(н)ца*, 1587 р. (ЖК 1, 259 зв.) – в Брагине, 1605 р. (ДМВН 26), волосне місто в Київському воєводстві, очевидно, суч. с. *Браженець* Коростишівського району (там само 269); Івана *И(с)корости(н)ца*, 1650 р. (ЖК 13, 339) – «в за(м)ку *Искоро(с)тине*, у воево(д)стве Кие(в)ско(м) лежа(ч)о(м)», 1606 р. (ЖК 4, 156), *Искоростень* – суч. м. *Коростень*; Ти(ш)ка *Коде(н)ца*, 1643 р. (ЖК 10, 280) – «до ме(с)те(ч)ка *Ко(д)ни*», 1606 р. (ЖК 4, 335), пор. с. *Кодня* Жтм; Дємяна *Луги(н)ца*, 1650 р. (ЖК 13, 339) – «до... ме(с)та *Луги(н)*», 1630 р. (ЖК 8, 683 зв.), пор. смт. *Лугини* Лгн; «Аньдрею *Новопо(л)цу*, пор. с. *Новопіль* Чрн; Васка *Пулинца*, 1618 р. (АЮЗР III/1, 245), пор. с. *Пулино-Гута* Чрв; Ма(т)фея *Туровца*, 1643 р. (ЖК 10, 140 зв.), пор. с. *Турова* Жтм; так і інших регіонів: Миколая *Быхо(в)ца*, 1605 р. (ЖК 4, 177 зв.), пор. с. *Бихів* Вл; (И)вану *Волю(н)цу*, 1605 р. (там само 214) < *волинець* «(мешканець Волині або виходець із неї) волинянин» (СУМ XVI–XVII 4, 201); *Коломы(и)ца* (Р. в.), 1643 р. (ЖК 10, 263) – «еха(л) е(с)ми ѿ(т) Ко(д)ни до Коте(л)ни з со(л)ю с *Коломы(и)*», 1605 р. (ЖК 4, 200 зв.) < *коломиєць* «житель Коломиї» або «той, хто добуває сіль» (Грінченко 2, 271); Ва(с)ка *Пыко(в)ца*, 1606 р. (ЖК 4, 415 зв.), пор. с. *Пиків* Вн; Ми(с)ка *Фа(с)товца* по(л)ковника, 1618 р. (ЖК 7, 922 зв.) – «с *Фа(с)това*», 1618 р. (там само 923 зв.), пор. м. *Фастів* Кв.

Кілька антропонімів Житомирщини XVI–XVII ст. мотивовано назвами із словотвірним значенням «особа – носій певних атрибутивних властивостей, ознак» і словотвірною моделлю «прикметникова / числівникова твірна основа + суфікс *-ець*»: Романа *Кривъца*, 1643 р. (ЖК 10, 263), пор. *кривець* «кривий» < *кривий* < псл. **krivъ* «кривий, вигнутий, викривлений, покалічений,

кульгавий; несправедливий, поганий; лівий; винний' (ЕСУМ 3, 88); Хому **Ѡди(н)ца**, 1611 р. (АЖГУ 1, 212), пор. *одинець* 'єдиний син', 'одна людина', 'дикий кабан, вовк, який ходить сам' (Грінченко 3, 39).

Аналізовані прізвищеві назви в давальному відмінку можуть мати паралельне закінчення **-ови**: **Ѡпанасови Воли(н)цови**, 1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), **Иванови И(с)коростинъцови**, 1650 р. (там само), **Аньдрусови Коломы(и)цови**, 1647 р. (ЖК 12, 88), **Миколаєви Кра(в)цови**, 1650 р. (ЖК 13, 600), **Романови Кри(в)цови**, 1643 р. (ЖК 10, 268 зв.), **Дємянови Луги(н)цови**, 1650 р. (ЖК 13, 336), **Ку(з)мє Шєвъцови**, 1650 р. (там само). Єдине іменування з **-(ц)єви**: **Степанови Кравъцєви Седуковому синови**, 1650 р. (ЖК 13, 547), пор. онімі-іменники чоловічого роду м'якої групи: **Василєви Чукривъчєнькови**, 1647 р. (ЖК 2, 31 зв.), **А(н)дрєєви Татарєвичовому зятєви**, 1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), **Дмитрови Ковалєви**, 1650 р. (там само), **Ивану Сєлє(з)ню**, 1650 р. (там само 381 зв.) і **Ѡноприю Сєлєзєви**, 1650 р. (там само), **Стасєви**, 1618 р. (АЮЗР III/1, 242), **Петрови Стрыбылєви**, 1606 р. (ЖК 4, 242 зв.).

Пам'ятки Житомирщини фіксують прізвищеві назви, в основах яких відображені імена та імена-прізвиська розряду «nomina impersonalia» з формантом **-ець**: **Ивана Кле(н)ца**, 1586 р. (ЖК 1, 128), пор. *клепець* 'молоток' (ЕСУМ 2, 458), 1) = *клепач* 'молоток', 2) 'риба. *Abramis sapa* (Pall)' (Грінченко 2, 250); **Сидора Сєлє(д)ца**, 1606 р. (ЖК 4, 343) – «Актъ на протестацію **Ѡ(д) ме(л)ника тетереѡско(го) на пана Захарияша Ди(д)ко(ѡ)ского Ѡ ѡыловєне сєлє(д)цо(ѡ)**», 1635 р. (АЖГУ 2, 135), / «...сєлє(д)ци, што было ѡ то(и) рєцє, ѡылови(л)...», 1635 р. (там само). Для поліських говорів характерна афєреза початкового голосного [o]: *до днóго* 'до одного', *гурóк* 'огірок' (Гримашевич 134; Лисенко 61). Ю. Шевельов підкреслює, що наслідком афєрези в діалектах для сучасної української літературної мови було вироблення концепції випадного [o], якій могла сприяти семантична неокресленість, а отже й факультативність префікса **o-**²¹. Пор.: *сєлєдець* = *осєлєдець* 'невелика морська промислова риба, яку вживають у засоленому або копченому вигляді', 'старовинна чоловіча зачіска у вигляді довгого пасма волосся на голєній

голові (переважно у козаків)’ (СУМ 5, 758; там само 9, 116; Грінченко 3, 65; там само 4, 112).

Прізвищеві назви XVI–XVII ст. досліджуваного ареалу, похідні від іменників жіночого роду із суфіксом **-иц(я)**, у знахідному відмінку пишуться лише з **-иу**, пор.: Стася *Во(з)ницу*, 1590 р. (АЖГУ 2, 44), Яна *Во(з)ницу*, 1590 р. (там само), пор. *возница, возниця, возніца* ‘візниця, візник’ (СУМ XVI–XVII 4, 183); Я(ц)ка *Гнилицу*, 1587 р. (ЖК 1, 228 зв.), пор. *гнилиця* ‘ледарка’, *гнилиця* ‘гнилі стовбури дерев’ (ЕСУМ 1, 536), ‘пригнилий плід дикої груші’ (Грінченко 1, 292; СУМ 2, 93); Івана *Киселицу*, 1611 р. (АЖГУ 1, 85), пор. *киселиця* ‘драглиста страва зі слив та борошна або круп’ (СУМ 4, 153), діал. *кесел’еца* ‘рідкий кисиль’ (Вешторт 382); Івана *Лисицу*, 1647 р. (ЖК 12, 39).

Окремі антропоніми відбивають фонетичні особливості польської мови: Григорья *Ке(в)лица*, 1587 р. (ЖК 1, 284 зв.), пор. Григоре(и) *Ке(в)ли(ч)*, 1587 р. (там само); Ла(в)рину *Старушицу*, 1605 р. (ЖК 4, 170), пор. Ла(в)рина *Старушича*, 1609 р. (ДМВН 154). Іноді трапляються й описки: Алєксьанѣдра *Манъчєвица*, 1647 р. (ЖК 12, 42 зв.), пор. Мо(и)сея *Ма(н)цевича*, 1587 р. (ЖК 1, 289 зв.), Василе(и) *Ма(н)цеви(ч)*, 1583 р. (АЖМУ 54).

Інші графічні записи власних особових назв менш послідовно відображають твердість [ц]: Яна *Аньицуги* Закго(р) // Закгу(р)ского, 1651 р. (ЖК 14, 9-9 зв.), Ни(с)ка *А(н)ицуге(н)ка*, 1611 р. (АЖГУ 1, 87) – *Гриццотою* (О. в.), 1611 р. (там само 149), то(го) *Каццоты*, 1635 р. (АЖГУ 2, 176); Лєвѣка *Цыбульки*, 1647 р. (ЖК 12, 60), «Федоро(м) а Е(с)комъ *Цыбу(л)ками*», 1606 р. (ЖК 4, 426) – Еско *Цибу(л)ка*, 1584 р. (АЖМУ 118-51); у *Луццина* Рыбака, 1647 р. (ЖК 12, 63) – *Луцци(н)* Я(н)ко, 1609 р. (ДМВН 130); *Ма(р)иццина* Радзя(н)яко(в)ского, 1643 р. (ЖК 10, 102) – *Ма(р)иццина* Дроздовського, 1651 р. (ЖК 14, 69); Назара *Луцциковича*, 1587 р. (ЖК 1, 218) – *Луццикови* Го(р)дикови, 1650 р. (ЖК 13, 455); у Івана *Кисилиццы*, 1611 р. (АЖГУ 1, 93), Ива(н)ну Ю(х)новичу *Ко(ш)иццы*, 1585 р. (ЖК 1, 103 зв.) – Я(с)кови *Га(и)ницци*,

1650 р. (ЖК 13, 454 зв.), Федору *Ломацци*, 1650 р. (там само 383 зв.), Івану *Пада(л)цци*, 1650 р. (там само 381 зв.), Ми(с)кови *Скрипъцци*, 1650 р. (там само 547).

Аналіз власних особових назв Житомирщини XVI–XVII ст. із кінцевим **-ець** показав, що у формах знахідного, родового та давального відмінків [ц] лише твердий. Послідовними є й написання **-цц** в знахідному відмінку антропонімів, похідних від іменників жіночого роду із суфіксом **-иц(я)**. Єдина фіксація м'якості приголосного [ц'] в імені *Грицю* (1650 р.; Д. в.). Отже, відсутність написань з **-ця**, **-цю** в знахідному, родовому й давальному відмінках імен і прізвищевих назв, похідних від іменників із суфіксами **-ець** (чол. р.) та **-иц(я)** (жін. р.), свідчить, що цілковите ствердіння прикінцевого [ц] на Житомирщині відбулося ще до кінця XVI ст.

Скорочення

- АЖГУ 1 – Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 р. / Підгот. до вид. А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. Житомир, 2002.
- АЖГУ 2 – Акти Житомирського гродського уряду: 1590 рік, 1635 рік / Підгот. до вид. В. М. Мойсієнко. Житомир, 2004.
- АЖМУ – Актова книга Житомирського міського уряду кінця XVI ст. (1582–1588 pp.) / Підгот. до вид. М. К. Бойчук. К., 1965.
- АУМ – Атлас української мови / Відп. ред. І. О. Варченко, С. Ф. Довгопол, Я. В. Закревська та ін. К., 1984–2001. Т. 1–3.
- АЮЗР – Архив Юго-Западной России, изд. Временною комиссиею для разбора древних актов [...]. К., 1859–1914. Ч. I–VIII.
- Вешторт – Вешторт Г. Ф. Названия пищи в говорах Полесья // Лексика Полесья: Материалы для полесского диалектного словаря. М., 1968.
- Гримашевич – Гримашевич Г. Українська діалектологія: Курс лекцій. Житомир, 2010.
- Грінченко – Словарь української мови / Упоряд. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко. К., 1907–1909. Т. 1–4.

ДМВН – Ділова мова Волині і Наддніпрянщини XVII ст. (Збірник актових документів) / Підг. до вид. В. В. Німчук, В. М. Русанівський, К. С. Симонова та ін. К., 1981.

ЕСУМ – Етимологічний словник української мови. К., 1982–2007. Т. 1–5.

ЖК 1 – Актова книга Житомирського гродського суду (1582–1588 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 1.

ЖК 10 – Актова книга Житомирського гродського суду (1643 p.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 10.

ЖК 12 – Актова книга Житомирського гродського суду (1647–1648 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 12.

ЖК 13 – Актова книга Житомирського гродського суду (1649–1650 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 13.

ЖК 14 – Актова книга Житомирського гродського суду (1651–1652 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 14.

ЖК 2 – Актова книга Житомирського гродського суду (1590–1644 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 2.

ЖК 4 – Актова книга Житомирського гродського суду (1605–1606 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 4.

ЖК 4, 1 – Актова книга Підкоморського суду Житомирського повіту Київського воєводства (1584–1644 pp.) // ЦДІАК України: ф. 4, оп. 1, од. зб. 1.

ЖК 7 – Актова книга Житомирського гродського суду (1617–1618 pp.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 7.

ЖК 8 – Актова книга Житомирського гродського суду (1630 p.) // ЦДІАК України: ф. 11, оп. 1, од. зб. 8.

Керста – Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984.

Кровицька – Кровицька О. Назви осіб за родом діяльності і професією в пам'ятках української мови XVI–XVII ст. // Діалектологічні студії 1: Мова в часі і просторі / Відп. ред. П. Гриценко, Н. Хобзей. Львів, 2003.

- ЛБ – Беринда П. Лексикон словенороський. К., 1627 / Підгот. тексту і вступ. ст. В. В. Німчука. К., 1961.
- Лисенко – Лисенко П. С. Словник поліських говорів. К., 1974.
- ОК – Актова книга Овруцького гродського суду (1678–1680 pp.) // ЦДІАК України: ф. 15, оп. 1, од. зб. 1.
- Осташ – Осташ Р. І., Осташ Н. Л. Індекс власних особових імен // Реєстр Війська Запорозького 1649 року: Транслітерація тексту. К., 1995.
- СУМ – Словник української мови.: В 11 т. К., 1970–1980.
- СУМ XVI–XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2007. Вип. 1–13.
- Тимченко – Тимченко Євген. Матеріали до Словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Упоряд. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. К., 2002–2003. Т. 1–2.
- Фаріон – Фаріон І. Д. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словинком). Львів, 2001.
- Чучка – Чучка П. П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів, 2005.
- Вл – Волинська область
- Вн – Вінницька область
- Д. в. – давальний відмінок
- др. – давньоруська мова
- жін. р. – жіночий рід
- Жтм – Житомирський район
- З. в. – знахідний відмінок
- к. – карта
- Кв – Київська область
- Лгн – Лугинський район
- О. в. – орудний відмінок
- псл. – праслов'янська мова

Р. в. – родовий відмінок

суч. – сучасне

чол. р. – чоловічий рід

Чрв – Червоноармійський район

Чрн – Черняхівський район

¹Шевельов Ю. Історична фонологія української мови. Харків, 2002. С. 789; Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови. Фонетика. К., 1979. С. 316.

²Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 792.

³Там само. С. 788.

⁴Там само. С. 789.

⁵Півторак Г. П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови: (Історико-фонетичний нарис). К., 1988. С. 167.

⁶Півторак Г. П. Зазнач. праця. С. 167; Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 792.

⁷Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 792.

⁸Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Зазнач. праця. С. 315.

⁹Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. Житомир, 2006. С. 299.

¹⁰Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 791.

¹¹Гістарычная фаналогія беларускае мовы / Пол Вэкслер; пер. з англ. А. Літвіноўскай, М. Раманоўскага; навук. рэд. пер. Г. Цыхун. Мн, 2004. С. 207.

¹²Півторак Г. П. Зазнач. праця. С. 168–169.

¹³Мойсієнко В. М. Зазнач. праця. С. 299.

¹⁴Жовтобрюх М. А., Волох О. Т., Самійленко С. П., Слинько І. І. Історична граматика української мови. К., 1980. С. 107–108.

¹⁵Толкачев А. И. К истории словообразования форм со значением субъективной оценки (квалитативов) личных собственных имен греческого происхождения в древнерусском языке // Историческая ономастика. М., 1977. С. 103.

¹⁶Керста Р. Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К., 1984. С. 76.; Остап Р. Суфікс **-к(о)** в українській антропонімії першої половини XVII ст.: лінгвогеографічний погляд // Діалектологічні студії 1: Мова в часі і просторі. Львів, 2003. С. 89.

¹⁷Ящук Л. В. Антропонімія Житомирщини XVI–XVII ст.: Дис. ... канд. філол. наук. Житомир, 2008. С. 88–95.

¹⁸Керста Р. Й. Зазнач. праця. С. 79.

¹⁹Гумецька Л. Л. Нарис словотворчої системи української актової мови XIV–XV ст. К., 1958. С. 80.

²⁰Кровицька О. Назви осіб в українській мовній традиції XVI–XVIII ст.: Семантика і словотвір. Львів, 2002. С. 81–83.

²¹Шевельов Ю. Зазнач. праця. С. 575.